

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ

У цій статті розглядаються певні теоретичні аспекти процесу інституціоналізації туризму, визначаються суб'єкти та об'єкти туристичної діяльності, а також функціональні характеристики інституту туризму.

Keywords: *institute of tourism; subject of tourism; object of tourism; function of tourism.*

Ключові слова: *інститут туризму; суб'єкт туризму; об'єкт туризму; функція туризму.*

Ключевые слова: *институт туризма, субъект туризма, объект туризма, функция туризма.*

Туризм вважають особливим феноменом ХХ–ХХІ ст. Сьогодні визнається значущість туризму як особливого соціокультурного феномена, що сприяє взаємопроникненню культур; спроможний виступати інструментом формування толерантності, єдності, взаєморозуміння. Відповідно до цього в останні десятиріччя в українському суспільстві відбуваються інтенсивні процеси інституціоналізації туризму.

Проблема даної статті полягає у визначенні суб'єктів та об'єктів туристичної діяльності, а також функціональних характеристик інституту туризму.

Отже, основними завданнями роботи є:

- визначення суб'єктів та об'єктів туристичної діяльності, що втілюють певний рольовий розподіл;
- аналізу функцій, що задовольняють певні потреби.

Усвідомлюючи місце та роль туризму в житті суспільства, вчені гуманітарних наук досліджували певні аспекти цього явища. Найвідомішими науковцями в цій царині є: В.Стріха, С.Попович, Л.Кривоцюк, С.Ковальов, В.Фе-

дорченко, Т.Дьорова, Ю.Миронов, Н.Фоменко, М.Скрипник, Г.Цехмістрова, О.Романенко, В.Пазенок, М.Цюрупа, Ф.Рудич, Н.Можаяєва, Е.Богинська, В.Квартальнов, М.Биржаков, В.Козинець, В.Киф'як, А.Дурович, Т.Сокол, В.Бабкіна, А.Александрова, С.Горський. У рамках робіт цих вчених досліджувались економічні механізми, територіальна організація, психологічна мотивація, нормативно-правові аспекти, історія розвитку туризму, філософські моменти.

У соціологічній науці туризм вивчається в межах однієї з наймолодших галузей соціології – соціології туризму, яка вивчає структуру, функціонування та розвиток туризму як суспільного явища в його зв'язку із соціальними, політичними, економічними та культурними сферами суспільства [1]. В соціології туризму доречним стає аналіз об'єктів та суб'єктів туристичної діяльності, а також основних функцій туризму.

Звертаючись до поняття “соціальний інститут туризму”, визначаємо його як форми організації і регулювання суспільного життя, що історично склалися, які забезпечують виконання життєво важливих для суспільства функцій, включають сукупність норм, ролей, розпоряджень, зразків поведінки, спеціальних установ, систему контролю [2, с. 105]. Соціальний інститут туризму можна розглядати також як види соціальних взаємодій в сфері туристичної діяльності [3, с. 215].

Туристична діяльність регулюється Законом України “Про туризм”. Цей закон визначає основні терміни, якими оперують суб'єкти туристичної діяльності: туризм, турист, туристичний продукт, туристичні послуги та товари, місце продажу (реалізації) туристичних послуг, місце надання туристичних послуг. Також визначає критерії віднесення туристичних об'єктів до туристичних ресурсів України та операціоналізує організаційні форми та види туризму. Визначає учасників відносин, що взаємодіють під час здійснення туристичної діяльності – туристичні оператори;

туристичні агенти; суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність; гіді-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу. В цьому законі сформовані законодавчі основи безпеки життєдіяльності туристів та встановлені права та обов'язки суб'єктів туристичної діяльності. До того ж цей закон містить законодавчі основи самовідтворення соціального інституту туризму, а саме забезпечує професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів у галузі туризму[4].

З соціологічного погляду туризм можна визначити як здійснення туристської активності та організацію туристичної діяльності, що спрямована на задоволення рекреаційних, пізнавальних та духовних потреб особи шляхом переміщення соціальних суб'єктів у соціальному просторі. Туристська активність розуміється як подорожі по країні або виїзд за кордон соціальних суб'єктів з метою безпосереднього задоволення своїх фізичних, пізнавальних, оздоровчих, спортивних, ділових, релігійних, духовних та інтелектуальних потреб. А туристична діяльність – це діяльність підприємств, установ, організацій, фірм на туристичному ринку, спрямована на задоволення потреб суб'єктів туризму [5, с. 143].

Слід зазначити, що серед суб'єктів туризму можна виділити певні групи. Перша – органи управління туризмом: комітети, департаменти, управління туризму; громадські туристичні організації та об'єднання. Друга – до суб'єктів туризму відносять навчальні та науково-проектні туристичні заклади – вищі і середні спеціальні навчальні туристичні заклади; інститути підвищення кваліфікації та перепідготовки; навчальні курсові комбінати; науково-дослідницькі та проектні інститути. Третя група суб'єктів – заклади самодіяльного туризму, а точніше альпіністські, водні, спелеологічні, кінні, велосипедні клуби.

Своєю чергою, окремі соціальні спільноти виступають об'єктами туристичної діяльності. Вони складають особ-

ливу соціальну структуру туризму. Це такі категорії населення: інваліди (туризм для інвалідів); молодь (молодіжний туризм); діти (дитячий туризм); туристи “третього віку”; сім’я (сімейний туризм); самотні люди (туризм одиноких людей); окремі групи професійного спрямування (корпоративний туризм); дуже багаті люди (елітарний туризм); люди, що об’єднані спільними заняттями, інтересами й захопленнями (клубний туризм); люди, що подорожують з метою участі у конгресах, симпозіумах, нарадах, конференціях (науковий туризм, навчальні тури); спортсмени та глядачі-уболівальники (спортивний туризм); екстремали (екстремальний туризм); люди, що подорожують з метою участі в певній визначній події (подієвий туризм).

Суб’єктами туризму, на думку Л.Кривеги та О.Головащенко, виступають, з одного боку, ті соціальні суб’єкти, які подорожують країною або виїжджають за кордон, задовольняючи свої фізичні, духовні та інтелектуальні потреби, тобто туристи; з другого – суб’єктами туризму виступають підприємства, установи, організації, які здійснюють та регулюють діяльність, спрямовану на задоволення пізнавальних, оздоровчих, спортивних, ділових, релігійних та інших потреб туристів. До об’єктів туризму Л.Кривега та О.Головащенко відносять поєднання природних комплексів та культурних цінностей, які приваблюють та можуть задовольнити духовні потреби туристів та сприяти відновленню та розвитку їхнього фізичного та інтелектуального потенціалу [5, с. 143].

На думку В.Квартальнова, для остаточного визначення сутності туризму і повного уявлення про сферу його діяльності необхідно виділити окремі групи суб’єктів, які взаємодіють у туризмі. Він пропонує таку класифікацію суб’єктів туризму [6].

1. Туристи. Це люди, які мають певні фізичні та психологічні потреби, природа яких визначає напрями та види їх участі в туристичній діяльності.

2. Організації, що надають туристам товари та послуги. Це підприємства, які вбачають у туризмі можливість отри-

мувати прибуток за рахунок надання товарів та послуг з урахуванням попиту на туристичному ринку.

3. Місцеві органи влади. Туризм розглядають як важливий фактор економіки, пов'язаний з доходами, які місцеві мешканці можуть отримувати від цього бізнесу у вигляді податків, що надходять до місцевого бюджету.

4. Місцеве населення – соціальні спільноти, які розглядають туризм насамперед як фактор своєї зайнятості у галузі праці. Для цієї групи важливим є результат взаємодії з туристами, у тому числі іноземними.

Проте, на нашу думку, наведену класифікацію доречно розширити, додавши до неї такі суб'єкти туристичної діяльності:

– туристичні фірми по виробництву та реалізації туристичного продукту: туристичні бюро (туроператори); туристичні агентства; екскурсійні бюро; бюро реалізації путівок.

– рекламно-інформаційні туристичні установи: рекламні агентства; рекламні бюро; інформаційні агентства.

Водночас, на нашу думку, зазначений В.Квартальновим суб'єкт під №1 – туристи – є об'єктом туризму, на який спрямована соціально-культурна активність суб'єктів туристичної діяльності.

Будь-яка діяльність, яку організовує й удосконалює людина, має певну соціальну функцію або кілька функцій. Тому важливе завдання цієї статті – визначення функцій інституту туризму. Простежимо, як це завдання розглядається в науковій літературі (Л.Кривега Л, О.Головащенко, З.Сапелкіна, Т.Сокол).

Л.Кривега та О.Головащенко виділяють такі функції туризму [5]:

– функція соціалізації. Похідною від людинотворчої є соціалізуюча функція, яка полягає в тому, що туризм з притаманними йому засобами пов'язує людину з суспільством, справляти на неї багатосторонній вплив, відновлюючи її фізичні сили, духовний світ, сприяючи підготовці особистості до успішного виконання нею суспільних зав-

дань. Зміст соціалізуючої функції туризму полягає в за-
своєнні суб'єктом туризму обраних населенням місцевос-
тей туристського інтересу ціннісних орієнтацій і прийня-
тих норм поведінки, перетворення їх на мотиви і діяльні
принципи туристської активності [5, с. 143].

Виховання туризмом відбувається у туристичних манд-
рівках, коли людина набуває певного життєвого досвіду,
вчиться терпляче долати незручності, цінувати свою бать-
ківщину і з повагою ставитися до культури, традицій,
світогляду народів інших країн;

– виховна функція. Виховна функція туризму тісно
пов'язана з пізнавальною, сутність якої полягає в наданні
можливостей пізнання навколишнього світу, накопичення
досвіду, формування світогляду, підвищення рівня знань
та практичних навичок, що, своєю чергою, сприяє розвит-
ку науки, мистецтва, культури і є важливим чинником
суспільного розвитку [5, с. 144].

– компенсаційна та катарсична функції. Здатність ту-
ризму до змістовного наповнення певних моментів життя
лежить в основі його компенсаційної функції. Туризм
ідеально відтворює витрачені людиною під час повсякден-
ної рутини емоційні та фізичні сили, разом з релігією, ми-
стецтвом, а подекуди і соціально неконструктивними ви-
дами діяльності — наркоманією, алкоголізмом.

З компенсаційною функцією пов'язана катарсична (“така,
що очищує”), яка знімає насамперед емоційну напруже-
ність;

– гедоністична та розважальна функції. Гедоністична
функція туризму полягає в підвищенні ступеня задоволен-
ня людей своїм буттям. Вона спрямована на перетворення
вільного часу у дозвіллений. Задоволення, позитивні вражен-
ня в туризмі можна отримати від знайомства і спілкування
з цікавими людьми, від спостереження за невідомими
природними явищами, від відвідання нових регіонів,
країн, кожна з яких по-своєму багата природними та ство-
реними людиною атрактивними об'єктами [5, с. 144].

Даючи насолоду і будучи засобом відпочинку, туризм може якоюсь мірою розважити людину. В цьому полягає розважальна функція туризму;

– гуманістична функція. Гуманістична функція визначається тим, що ми розглядаємо туризм як засіб для реалізації міжособистісних відносин, форму міжособистісних комунікацій. Вона має такі похідні:

➤ ідеологічна функція, яка полягає в тому, що в туризмі проявляється світогляд суспільства. Не можна погодитися з висловом, що туризм — поза ідеологією. Світ подивитися і себе показати (як заповідав Тарас Шевченко: “І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь” — це бажання схоже на патріотизм, прагнення до утвердження вітчизняних ідеалів;

➤ політична функція туризму, яка зумовлена тим, що він не тільки сприяє культурному збагаченню націй, а й є дієвим засобом налагодження мирних відносин між країнами і суспільного прогресу людства;

➤ сутність етичної функції полягає в намаганні туризму збалансувати розбіжності в соціально-культурних традиціях та звичаях народів світу, в сприянні реалізації прав кожної людини щодо напрямів та форм туристської активності. Сучасний туризм став фактором соціальної рівноваги, взаєморозуміння між людьми і народами і розвитку особистості [5, с. 144].

Інші автори пропонують також розрізняти такі функції туризму:

– пізнавальна функція. Пізнанням називається процес відображення, аналізу і відтворення дійсності в процесі мислення; розуміння закономірностей об’єктивного світу, законів природи і суспільства; сукупність придбаних знань і досвіду. У подорожі чоловік пізнає навколишній світ як логічними, так і чуттєвими засобами. При цьому логічне пізнання включає мислення і пам’ять, а пізнання – відчуття, сприйняття, уявлення. Під пізнавальною стороною туризму мається на увазі “прагнення людини до збага-

чення, пізнання в галузі історії, економіки, природи, науки і культури, бажання ознайомитися з історичними, етнографічними, природними і революційними пам'ятниками, бойовими і трудовими традиціями” [7];

– соціально-комунікативна функція. Комунікативний – призначений, розташований до встановлення комунікації, тобто спілкування за допомогою мови, передачі і сприйняття розумового змісту. Таким чином, соціально-комунікативна функція туризму визначається як можливість учасників подорожі спілкуватися один з одним у неформальній обстановці без виробничої субординації, обліку соціального статусу, віку, національності, громадянства та інших ознак, вказують на відмінності людей [7, с. 82]. Враження від конкретної подорожі – це найчастіше враження від спілкування з новими людьми. Зустрічі й спілкування з новими людьми є головною соціальною цінністю туризму. Адже вищий ідеал людського суспільства – це виробництво форм спілкування людей, розумні потреби яких задоволені;

– естетична і емоційно-психологічна функції. Під естетичною функцією туризму розуміється можливість насолоджуватися красою природи, творіннями архітекторів, скульпторів, художників, що надається в туристичній подорожі. Естетична функція тісно пов'язана з функцією емоційно-психічною. Визначається вона як можливість зняття напруженості і втоми після напруженої праці, придбання позитивних емоцій від зустрічей з людьми, вражень від цікавих туристичних об'єктів [9];

– творча функція. Творчістю називається діяльність, що породжує щось якісне нове і що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Творчість специфічна для людини, оскільки завжди припускає творця – суб'єкта творчої діяльності. Величезний творчий потенціал туристичної подорожі полягає в тому, що його учасники виходять за рамки стереотипного існування, відволікаються від побутових дрібниць, зосере-

джуються на розв'язанні нових проблем. За кілька тисяч років організованих подорожей накопичилася величезна кількість проявів творчості мандрівників [9]. Передусім сюди відносять: наукові відкриття; прозаїчні і віршовані твори, як художні, так і документальні та науково-популярні; винахід нових зразків спорядження, одягу, взуття, транспортних засобів; нових продуктів харчування для різних видів туризму; нові засоби і методи навчання людей – учасників активних і спортивних подорожей;

– паломницька функція. Паломництвом називаються мандри з метою здійснення поклоніння святим місцям (у християн – до Єрусалиму і Риму; у мусульман – до Мекки і Медини та ін.). Назву цей вид туризму одержав від звичаю християнських паломників привозити з Палестини пальмову гілку.

Паломники (разом з торгівцями) є першими мандрівниками, що мали точну мету свого переміщення в часі й просторі. Паломники втілюють початок класичного туризму. Адже вони долали до мети подорожі значну відстань, як правило, пішки, маючи мінімум одягу і їстівних запасів. Тільки так вони могли дістатись до мети своєї подорожі, не будучи пограбованими або убитими, враховуючи тодішні умови безпеки [9];

– оздоровча, або рекреаційна (відтворювальна, репродуктивна), функція. Туризм як різновид рекреації, активного відпочинку сприяє зміцненню здоров'я людини, відновленню її працездатності і як наслідок – підвищенню продуктивності суспільної праці [8].

Отже, аналізуючи наукову літературу, було визначено такі функції туризму: функція соціалізації, виховна, компенсаційна та катарсична, гедоністична та розважальна, гуманістична (що включає ідеологічну та політичну), пізнавальна, соціально-комунікативна, естетична та емоційно-психологічна, творча, паломницька, оздоровча.

Процес інституціоналізації туризму пов'язаний з уточненням суб'єктно-об'єктної сфери та функціональної спрямованості туристичної діяльності.

Уточнення суб'єктно-об'єктної сфери туризму дає можливість охарактеризувати її як поліструктурну та таку, що знаходиться в стадії становлення.

Туризм відзначається багатоманітністю функцій. Так, найдавнішою функцією туризму є паломництво, а найбільш типовими – соціально-комунікативна, пізнавальна, рекреаційна функції та функція соціалізації.

Література

1. Горський С.В. Соціологія туризму / С.В.Горський // Філософія туризму. – К. : Кондор, 2004. – 268 с. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/filotur110.htm
2. Социологический энциклопедический словарь: [на рус., англ., нем., франц. и чешск. языках; ред.-координатор – академик РАН Г.В.Осипов]. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. – 488 с.
3. Общая социология : учеб. пос. / под общ. ред. проф. А.Г.Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 654 с.
4. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України. – Режим доступу : www.tourism.gov.ua
5. Кривега Л.Д. Туризм як одна із форм соціалізації людини / Л.Д.Кривега, О.В. Головащенко // Постметодика. – 2000. – №7–8 (45–46).
6. Квартальнов В.А. Туризм : учебник / В.А.Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 320 с.
7. Сокол Т.Г. Основы туристической деятельности : учебник / Т.Г.Сокол; за заг. ред. В.Ф.Орлова. – К. : Грамота, 2006. – 264 с.
8. Сапелкіна З.П. Рекреаційно-освітня функція туризму. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/sapelkina2.htm
9. Туристская деятельность и ее социальные функции в жизни человека // Деловой туризм Казахстана 2006. – Режим доступа : <http://www.kazatur.narod.ru/mut/7.HTML>